

OM KATEGORIER

EN INDLEDNING OG EN OVERSIGT

AF

H. HØFFDING

(FORELAGT I MØDET D. 21. FEBR.)

Ordet Kategori betyder efter en af Aristoteles fastslaaet Sprogbrug Udsagn, Prædikat. Der er derfor i videste Betydning af Ordet uendeligt mange Kategorier. Men i Filosofien forstaar man ved Kategori et Grundprædikat, et Grundbegreb, og Kategorilæren stiller sig til Opgave at samle og ordne de Prædikater, som med større eller mindre Grad af Bevidsthed anvendes af Tænkningen paa de forskellige Omraader, hvor den arbejder, og føre dem tilbage til visse indbyrdes beslægtede og dog hver for sig ejendommelige Grundformer.

Kategorilæren indtager en central Stilling i Filosofien. Den viser paa den ene Side tilbage til Studiet af den vundne Erkendelse, saaledes som dels Erkendelsens Psykologi, dels Videnskabens Historie fremstiller dens Udvikling, paa den anden Side frem til den filosofiske Problembehandling, der undersøger, hvor langt de Udsagn, vi raade over, kunne føre os.

Kategorierne blive uvilkaarligt til under Tænkningens Arbejde paa at fyldestgøre de Krav, som det i Iagttagelsen Givne stiller til den. De opstaa sporadisk, for at møde enkelte specielle Krav eller besvare øjeblikkelige Spørgsmaal, og først senere kan det Spørgsmaal stilles, om deres Betydning er begrænset til et enkelt Omraade eller en enkelt Situation, eller

kan strække sig videre. Det gælder da at samle dem, paa-
vise deres Sammenhæng indbyrdes og med den menneskelige
Tænkningens Natur og Opgaver, og søge at føre dem tilbage
til saa faa og simple Former som muligt.

De mest betydningsfulde Forsøg i denne Retning ere
gjorte — med Aartusinders Mellemrum — af Aristoteles og
Kant. Alle andre Forsøg, som foreligge, — ogsaa nærvæ-
rende Forsøg, — forholde sig til disse Mønstre som Modifika-
tioner, der stræbe at give strengere Begrundelse og nøjere
Sammenhæng. Begge Kategorilærens Mestre gik ud fra en
Undersøgelse af Dommene, — ganske naturligt, da Prædikater
kun optræde i Domme. Grundprædikaterne maa være de
Bestemmelser, der stadigt komme igen i de Domme, det
Givne foranlediger os til at fælde. En Analyse af de forskel-
lige Arter af Udsagn, en Dom kan indeholde, eller af de for-
skellige Arter af Domme, der kunne fældes, maa være nød-
vendig for at finde Grundprædikaterne. Aristoteles gaar den
første Vej, Kant den anden.

Dommen er ikke den første Form, i hvilken det Givne
fremtræder for os. Dommen forudsætter Anskuelse — Sans-
ning, Erindring eller Fantasi. I Anskuelsen ordnes det Givne
uvilkaarligt for os, og allerede ved Anskuelsens Opstaaen
virker den psykiske Energi, af hvilken ogsaa Tænkningen (i
snevvrere Betydning) er en Ytring. I Anskuelsen, hvad enten
den er Sansning, Erindring eller Fantasi, er en Mangfoldighed
uvilkaarligt ordnet, en Helhedsdannelse er bragt tilvejs. En-
hver enkelt Fornemmelses Opstaaen er en Afbrydelse af den
Tilstand, i hvilken Bevidstheden befinder sig, og der arbejdes
nu uvilkaarligt paa at ordne det nye Element (det nye
Skelnelige) ind i den hele Sammenhæng. Saalænge som
muligt dvæler Bevidstheden i Anskuen — i de nævnte tre
Former, som iøvrigt først en senere Kritik skelner bestemt
imellem. Men naar der optræder Ændringer, der ikke længere
kunne udlignes i de hvilende Anskuelsers Form, begynder

der et Arbejde paa en ny Art af Forbindelse. Eftertanken vækkes: Opmærksomheden bevæger sig fra Element til Element i det Givne, fremhæver dem hvert for sig og søger gennem saadan Analyse at bestemme den Karakter, det Givne faar formedelst det nye Elements Optræden. Om Enkelthederne ved denne Proces, der fører til Dannelse af en Dom, maa jeg her henvise til min Afhandling „Det psykologiske Grundlag for logiske Domme“ (Vidensk. Selsk.s Skrifter. 6. Række).

Ved Domsdannelsen gaar Tankebevægelsen fra et givet og forudsat, mere eller mindre ubestemt Grundlag, Subjektet, til en nærmere Bestemmelse, Prædikater. Vi tænke i Prædikater, eller rettere ved at prædicere. Domsdannelsen begynder med, at det ene Passerben staar i eller sættes paa et enkelt Punkt, og at der saa søges et Sted, hvor det andet Passerben skal sættes. En Kategorilære bliver nu mulig ved, at det viser sig, at alle specielle Bestemmelser eller Prædikater kunne indordnes under visse Grundprædikater, der atter og atter komme igen.

Jeg vil saaledes, naar Noget dukker op i min Sansning, min Erindring eller min Fantasi, uvilkaarligt opkaste følgende Spørgsmaal:

Er det Et med Noget, jeg kender?

Ligner det Noget, jeg kender?

Hvis det er forskelligt fra Noget, jeg kender, er det da

Forskel i Art, i Tid, i Tal, i Grad eller i Sted?

Modsiger det Noget, jeg kender?

Kan det udledes af Noget, jeg kender, eller kan Noget, jeg kender, udledes af det?

Er det Aarsag til eller Virkning af Noget, jeg kender?

Er det Del af Noget, jeg kender, eller indbefattes Noget, jeg kender, i det som Del i Helhed?

Gennem hvilke forskellige Mellemløber er det blevet til det, det er?

Hvilken Værdi har det? —

Om denne Spørgsmaalssliste giver os Anvisning paa alle Kategorier, maa staa hen. Det vil idethele være umuligt at godtgøre, at nogen Liste over Kategorier er fuldstændig, skønt baade Aristoteles og Kant og de Fleste af deres Efterfølgere have anset det for muligt at opstille afsluttede Kategorisystemer. Vi danne vore Domme paa Grundlag af Anskuelse, og indenfor Anskuelseren kan der stedse optræde noget Nyt, der kan kræve nye Domme og foranledige nye Prædikater. Det uvilkaarlige, ofte dunkle Grundlag for det analyserende Tankearbejde kan skifte, uden at vi vide, i hvor høj Grad dette er muligt, og helt nye Opgaver kunne blive Følgen heraf. Og selvom Grundlaget ikke skifter, kan der aldrig føres Bevis for, at det er udtømt gennem de Domme, vi med fuld Bevidsthed og Nøjagtighed have formuleret. Eftertanken øser af en Kilde, hvis Udspring er skjult. For Tankens egen Skyld maa det haabes, at der stedse vil være nyt Stof og dermed nye Opgaver for den.¹ Historien viser, at Kategorier kunne opstaa og forgaa formedelst Grundlagets Skiften, eller fordi hidtil upaaagtede Elementer drage Eftertanken til sig. En Fremstilling af Kategorilæren kan da kun have Gyldighed for et vist Stadium i Erkendelsens Udvikling. Den har sin væsentlige Betydning i at være en Opgørelse, der kan føre til klar Forstaaelse af Problemerne.

Der maa vel skelnes mellem det givne Grundlag og den Eftertanke, der rettes imod det. Eftertanken kan være nødt til at foretage Distinktioner og fastslaa Forskelle, der ikke uden videre eller paa samme Maade, som de fremtræde for Eftertanken, kunne siges at være tilstede eller „ligge i“ det Givne. Naturligvis maa der i dette være Anledning og Berettigelse til at opstille hine Distinktioner, men de ville der gøre sig gældende i anden Form. Der er en Analogi, ikke en Identitet mellem

¹ Smlgn. min Afhandling *Filosofien og Livet*. (Mindre Arbejder. 2. Række).

Anskuelse og Dom¹, de ere ogsaa begge to Former for den psykiske Energi, der paa alle Trin stræber efter Sammenhæng og Ligevægt, men de ere to forskellige Former for denne Energi.

Kun i det klarere Bevidsthedsliv kan der f. Eks. skelnes, som KANT gør, mellem Stof og Form, eller, som STUMPF² i den nyeste Tid gør, mellem Fænomener og Funktioner. I det uvilkaarlige Sjæleliv træder denne Forskel ikke frem. Man kunde maaske sige, at Funktionerne ere tilstede, selvom de ikke særligt mærkes og ikke stilles i Modsætning til Fænomenerne. Men det maa dog i hvert Tilfælde gøre en væsentlig Forskel, om en Tilstand optræder som udelt Helhed eller om Analysen har fremdraget Forskelle, — som „unzergliedert“ eller som „zergliedert“, forat bruge Stumpff's Udtryk. Der er en Kvalitetsforskel mellem disse to Former, selvom vi kunne forstaa dem som Former for en og samme psykiske Energi paa forskellige Trin. Bevisbyrden maa i hvert Tilfælde paahvile den, der gør Eftertankens og Anskuelsens Indhold identisk.

Den her omtalte Forveksling vilde føre til at gøre Kategorilæren til en Del af Psykologien. I Tænkningens Historie fremtræder der i Modsætning hertil en Tendens til at give Kategorilæren en metafysisk Karakter. Man saa i den menneskelige Aands Grundbegreber en umiddelbar Aabenbaring af Tilværelsens inderste Væsen. Den platoniske Idelære er det største Eksempel paa denne Antagelse, der senere fremtræder under forskellige Former ikke blot hos Filosofer som Spinoza og Hegel, men ogsaa hos Naturforskere som Newton (især i hans Begreb om spatium absolutum som sensorium

¹ Den moderne østerrikske Skole gør sig ofte skyldig i denne Forveksling. Den er tilbøjelig til at fortolke de elementære psykiske Funktioner ud fra de højere. Smlgn. *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*. p. 63, og min *Psykologi*. 5. Udg. p. 167 Note.

² *Erscheinungen und psychische Funktionen*. (Abhandl. der preuss. Akademie der Wiss. 1907). p. 17 f., 120.

dei). Kategorilæren er en deskriptiv Erkendelsesteori, en Indledning til den principielle Drøftelse af Erkendelsesproblemet, og den anlægger som saadan andre Synspunkter end Psykologi og Metafysik. —

Hvad Metoden angaar, er det allerede sagt, at Kategorierne maa findes ved Analyse af de Former, i hvilke Tanken uvilkaarligt bevæger sig i Vekselvirkning med det Givne og de Opgaver, dette stiller. De enkelte Kategorier opstaa til forskellige Tider og i forskellig Sammenhæng. Men Fremstillingen af dem kan anlægges saaledes, at vi begynde med de simpleste og skride frem til de mere indholdsrigge. De simpleste ville sandsynligvis være de, der hænge nærmest sammen med Tænkningsens Natur og udtrykke de mest nødvendige Forudsætninger, som Tanken møder med overfor det Givne, og som derfor ogsaa gælde i det største Omfang. De maa blot angive de Fordringer, som maa stilles til ethvert givet Indhold, naar dette overhovedet skal være Genstand for Tænkning. Jo indholdsrigere en Kategori er, des mindre omfattende en Kreds af Fænomener vil den kunne anvendes paa. Det er en Regel, der gælder for alle vore Begreber, at Indhold og Omfang staa i omvendt Forhold til hinanden. Deraf udspringer, som det senere vil vise sig, et af de største Problemer i vor Erkendelse.

Overgangen fra den ene Kategori til den anden nødvendigvis ved, at der fremtræder Elementer i det givne Indhold, som ikke fyldestgøres ved de simple, mere omfattende Kategorier. Der maa søges efter speciellere Kategorier, Former, i hvilke saadanne Elementer kunne komme til deres Ret. De speciellere Kategorier ville ikke kunne udledes af de mere almene, men det vil maaske være muligt at vise, at de ere Former, i hvilke de mere almene Kategorier maa optræde under bestemte givne Betingelser, eller i hvert Tilfælde at finde saa mange Mellemlid som muligt mellem de tidligere Kategorier og de nye. Paa ethvert Punkt staar Tankens

egen Natur i Vekselvirkning med det givne Indhold og de Opgaver, det stiller. Der vil være en stadig Brydning mellem disse to Sider, en Brydning, der i vore Dage har fremkaldt Modsætningen mellem Kriticisme og Pragmatisme. Kategorilæren behøver ikke at gaa ind paa denne Strid, der hører under Drøftelsen af selve Erkendelsesproblemet. Men hvis den Analyse og Beskrivelse, Kategorilæren bygger paa, er tilstrækkeligt grundig, kan den maaske give Bidrag af Betydning for Behandlingen af dette Spørgsmaal.

Hvad der er givet som Genstand for Eftertanke, er stedse en Helhed, denne være nu løs og skiftende, eller fast og varig. Hvis det givne Indhold var et absolut Enkelt, vilde Tanken blive Et med en Stirren og føre til Ekstase. Allerede Virkningen af det Stød, den mere eller mindre pludselige Forandring, hvorved Bevidstheden vaagner af det Ubevidstes Ligevægt, bestemmes ved Modsætningen til den foregaaende Tilstand. Bevidsthedsfænomener bestemmes stedse ved et Forhold mellem Forgrund og Baggrund, selvom Baggrunden kan gaa helt ned under Bevidsthedens Tærskel. Hvor baade Baggrund og Forgrund gøre sig gældende i Bevidstheden, viser det sig tydeligt, at der til Grund for al Bevidsthed ligger en samlende Energi, en Evne til at sammenholde forskellige Elementer, saa at de indbyrdes kunne bestemme hinanden. Det er ikke blot Forgrunden, der bestemmes ved Baggrunden; denne vil igen ændres ved hins Optræden. I al Sansning, Erindring og Fantasi lægger dette stadige Vekselsforhold sig for Dagen. Og særligt tydeligt træder det frem i Dommen, hvor ikke blot Prædiketet bestemmer Subjektet, men indirekte igen bestemmes ved dette.¹ I al Dømmen som i al Anskuen kundgør den psykiske Energi sig som en Sammenfatten, og Syntesens Lov bliver derfor Erkendelsens Grundlov, Syntesen

¹ *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme.* p. 48.

den første Kategori. Den anvendes uvilkaarligt, hvergang en Anskuelse dannes eller en Dom fældes. Paa alle Trin finde vi en Mangfoldighed forbunden til Enhed. Uforbunden Mangfoldighed og absolut Enhed ere Grænsetilfælde, til hvilke kun Tilnærmelser finde Sted.

I denne første Kategori ligger nu straks den anden indeholdt. At en Mangfoldighed forbindes eller sammenfattes, vil sige, at de enkelte Elementer stilles i Forhold til hverandre indbyrdes. Ved Element forstaas her det enkelte Skernelige i det paa hvert Trin givne Indhold, dettes Dele eller Beskaffenheder. Elementerne forekomme i enhver Forbindelse i bestemte Forhold, og naar en Forbindelse opløses, som naar Anskuen afløses af Dommen, er denne Opløsning en Omsetten i nye Forhold. Opmærksomheden kan kun fremhæve de enkelte Elementer ved Hjælp af Modsætningen til andre Elementer. Analysen er, saavel som Syntesen, en Forholdsætten. At tænke, sagde FICHTE¹ med Rette, er at sætte, og at sætte Noget i Forhold til noget Andet.

Den anden Kategori bliver da Relationen, Forholdsbestemtheden. At tænke er at sætte og at bestemme Forhold, og allerede i enhver Anskuen ere de enkelte Elementer ordnede paa en vis Maade i Forhold til hverandre. Den ofte misforstaaede Sætning, at Alt er relativt, betyder ikke, at Alt er lige rigtigt eller lige galt, men netop modsat, at Alt, hvad der erkendes, staar i bestemte Relationer og kendes des bedre, jo nøjagtigere disse kunne bestemmes.

Nogle Filosofer af Kants Skole (WILLIAM HAMILTON, RENOUVIER)² have opstillet Relationen som den første af alle Kate-

¹ *Thatsachen des Bewusstseins*. p. 14.

² Relationen forekommer allerede blandt Aristoteles' Kategorier (πρός τ). GEORGE GROTE paaviser i sin interessante Fremstilling af den aristoteliske Kategorilære (*Aristotle*. I. p. 115—122), at Relationen egenligt ikke er en speciel Kategori, men ligger til Grund for alle de andre (ni) Kategorier, Aristoteles omtaler, da den gør sig gældende ved enhver Prædikatsbestemmelse.

gorier, fordi al Erkendelse bestaar i at sætte eller paavise Forhold. Men Relationen forudsætter Syntesen, da et Forhold kun anskues eller tænkes ved, at Elementerne sammenholdes. Uagtet KANT ikke i sin Kategorilære har nogen Plads for Relationen, er denne dog den stadige Forudsætning, og det ses af hans Optegnelser til „Kritik der reinen Vernunft“ (de af Benno Erdmann udgivne „Refleksioner“), at det var ved at sysle med Relationsbegrebet og dets Betydning for Tænkningen, at han blev klar over Syntesen som al Bevidstheds og al Tæknings Grundform. Han udtaler saaledes ikke blot: „Vor Fornuft indeholder ikke Andet end Relationer“, men ogsaa: „Forholdets (Bevidsthedsenhedens) Kategori er den vigtigste af alle. Ti Enhed angaar egentligt kun Forholdet.“¹ Han har altsaa antaget en meget nøje Sammenhæng mellem Begreberne Syntese og Relation; naar han ikke har opført dem mellem sine Kategorier, har Grunden været, at han betragtede dem som Forudsætninger for alle de specielle Kategorier. Derfor har den anførte Ytring ikke faaet Indflydelse paa hans systematiske Fremstilling. —

Der er, som alt sagt, to Grænser for Bevidsthedsliv og derfor ogsaa for Tænkning, den absolute Enhed og den absolute Mangfoldighed. Paa ingen af disse Grænser gælder nogen Relation, og derfor heller ingen Syntese. Mellem begge ligge de Forhold, der kunne betegnes som Kontinuitet og Diskontinuitet.

Overgangene fra Element til Element indenfor Mangfoldigheden kan (i Tænken eller Anskuen) foregaa saa let og hurtigt, at de ikke mærkes, ikke selv gøre sig gældende for Bevidstheden, ikke blive Genstande for særlige Opmærksomhedsakter. Eller — forat udtrykke det Samme fra den anden Side — Forbindelsen mellem Elementerne kan være saa nøje, at Elementerne ikke fremtræde som selvstændige hvert for sig. En

¹ Se *Om Kontinuiteten i Kants filosofiske Udvikling*. (Vid. Selsk. Skr. 6. Række) p. 53. Cfr. p. 27.

klar Forholdssætten og Forholdsbestemmelse er her umulig. Erfaringsmæssigt nærmer Bevidstheden sig til Ubevidsthed, jo mere Kontinuiteten raader. Der maa en Afbrydelse til, allerede forat den simpleste Fornemmelse skal opstaa, men ogsaa forat Eftertanken kan begynde sit Værk. SØREN KIERKEGAARD hævdede forsaavidt med Rette, at Tanken begynder med et Spring — et Brud paa Kontinuiteten.

Men nu ligger det netop i Begrebet Kontinuitet, at Mangfoldigheden i en vis Forstand allerede er tilstede. Det er jo den store Mangfoldighed af Overgangsled, der udelukker Skelnen og hindrer Eftertanken i at begynde. Bevidstheden glider umærkeligt frem, synes stedse at være identisk med sig selv, skønt der — hvad senere Eftertanke bliver klar over — uafbrudt foregaar Ændringer. Jo fjernere Elementerne ere fra hverandre i Tilstandenes Række, des større er Forskellen mellem dem — men det opdager Bevidstheden ikke, saalænge Kontinuiteten bestaar. Man kan sige, med POINCARÉ, at der i enhver kontinuerlig Række er en Modsigelse. Bestaar en saadan Række af Elementerne ABC, ere $A = B$ og $B = C$, — men $A \not\leq C$.¹ Men denne Modsigelse kan først opdages, naar Erfaringen eller Erindringen ved et Spring fører til en umiddelbar Sammenholden af A og C. Saalænge det kontinuerlige Forløb varer, er Modsigelsen ikke til. Det er stedse en Diskontinuitet, der gør det muligt, at den i Kontinuiteten indeholdte Mangfoldighed af Elementer kan opdages.

Vi staa her overfor et Forhold, jeg tidligere² har betegnet som Bevidsthedens Antinomi. Ti naar vi sige, at der i de kontinuerlige Bevidsthedstilstande er indeholdt en Mangfoldighed af Elementer, kan dette egentligt kun gælde for Eftertanken, der ser tilbage og foretager sine Distinktioner. I selve Tilstandene traadte Mangfoldigheden ikke frem som saadan. Baade ved vor Opfattelse af Anskuelsesprocesserne og af Tan-

¹ *La Science et l'Hypothèse*. p. 35.

² *Det psykologiske Grundlag for logiske Domme*. p. 17.

keprocesserne maa dette vel mærkes, forat man ikke skal lægge Noget ind i de mere umiddelbare Tilstande, som først kommer frem under senere Eftertanke. (Smgn. ovenfor p. 7). I hvert Tilfælde har man ikke Ret til uden videre at identificere de Forskelle, Eftertanken opstiller, med dem, der allerede kunne siges at „ligge i“ de umiddelbare Processers Kontinuitet. Eller, som man ogsaa kan udtrykke det, det rationelle Kontinuum er forskelligt fra det empiriske Kontinuum. Naar Eftertanken er vakt, søges der en nærmere Bestemmelse af de i det empiriske Kontinuum givne Elementers Forhold, men det sker ved at opfatte dem, somom de vare diskontinuerlige. Diskontinuiteten er altsaa ikke blot Betingelse for Eftertankens Vækkelse; men under Eftertanken søge vi at opfatte Kontinuiteten i Analogi med Diskontinuiteten. Og nu først kan den ovenfor givne Definition af Kontinuitet findes. Man antager — eller man finder maaske ved skærpet Opmærksomhed — at der indenfor Kontinuiteten kan skelnes mellem Forskelle af lavere Grad end de klare Modsætninger, Diskontinuiteten forudsætter.

Men heri ligger, at Diskontinuiteten ligesaa vel maa være et oprindeligt Datum i vor Bevidsthed, som Kontinuiteten. Det vilde være urigtigt, med nogle Filosofer i vore Dage (HUGO MÜNSTERBERG, HENRI BERGSON), at opfatte Diskontinuiteten som et mere eller mindre kunstigt Værk af Opmærksomhed og Eftertanke. Erfaringen af Forskel, Modsætning og Afbrydelse er ligesaa elementær, som Erfaringen om de glidende Overgange. Og Diskontinuitetserfaringen er vel endog en, biologisk-praktisk set, mere betydningsfuld Erfaring, da kun ved Vækkelse en Udløsning af Energi bliver mulig, der fører til hensigtsmæssig Reaktion. Erfaring viser os Strid og Spænding mellem forskellige Tendenser i Bevidsthedsindholdet, ikke mindre end Harmoni og Kontinuitet, og det er derved, den psykiske Energi faar sine Opgaver, sin Modstand at overvinde. Forskellighederne høre Livet, ikke blot Eftertanken til. Og da

de nu frembyde de klareste Relationer, anvender Eftertanken dem til at gøre sig de kontinuerlige Tilstande tydelige. Der ytrer sig her et Træk, der stadigt kommer igen i vor Erkendelse, — at en Del eller Side af vor Erfaring benyttes til at belyse andre Dele eller Sider ad Analogiens Vej.

Omvendt benyttes nu ogsaa Kontinuiteten til at belyse Diskontinuiteten. Givne Forskelle, Modsætninger og Spændingsforhold tydeliggøres ved Udfinden eller Antagen af Mellemed og Overgange i saa stort Antal som muligt, saa Forskellene tilsidst blive forsvindende smaa. Elementer, der staa i udpræget Modsætning til hverandre, søges da opfattede som Yderpunkter af sammenhængende Rækker. Selve det Stød eller Spring, med hvilket baade Tænkning og Sansning begynde, kan siden søges bragt i Kontinuitetsforhold til de andre Elementer og Forhold i Bevidsthedslivet. Det i og for sig tilfældige Udgangspunkt bliver da bragt i saa nøje Sammenhæng med hele Bevidsthedslivets Natur og Historie som muligt. Der foregaar her, som allerede omtalt, en stadig Udligningsproces, uden hvilken Bevidstheden ikke kunde bestaa, men gennem hvilken den kan udvikle sig til højere Former. —

Tænkningen har altsaa en Opgave, baade naar der foreligge for mange Mellemed, og naar der foreligge for faa. Den søger at gøre Kontinuiteten diskontinuerlig og Diskontinuiteten kontinuerlig, og begge disse, tilsyneladende modsatte Processer staa i den nøjeste Sammenhæng indbyrdes. I dem begge bevæger Tanken sig frem gennem Sammenfatten i bestemte Relationer. —

Søges en nærmere Bestemmelse af Relationen — foruden den, at den kan være kontinuerlig eller diskontinuerlig — viser det sig, at den i de enkelte Tilfælde enten er et Lighedsforhold eller et Forskelsforhold. Det er egentligt allerede forudsat i det Foregaaende. I Kontinuiteten er det Elementernes indbyrdes Lighed, der er bestemmende, i Diskontinuiteten er det Forskellen.

At al Tænken er en Forholdssætten, kan da nærmere udtrykkes saaledes, at al Tænken er en Sammenligning. Det kan allerede siges at gælde for al Fornemmen og Anskuen, at det er Ligheds- og Forskelsforhold, der bestemme, hvorvidt og hvorledes de enkelte Elementer gøre sig gældende, og hvorledes de forbindes indbyrdes. Der er en Analogi mellem disse mere elementære Funktioner og Dommen. Men vi holde os fra nu af til denne sidste, hvor Forholdene ere lettest tilgængelige. Enhver Dom udtrykker baade et Ligheds- og et Forskelsforhold: i Prædiketet have vi Subjektet selv fra en ny Side eller i en særlig Form. Det er Forskelsforholdet, der muliggør Dommen og giver den et Indhold; men Dommen er tillige netop en Sejr over Forskelligheden, idet denne enten helt ophæves eller faar en Begrænsning.

Den Paastand opstilles altsaa her, at ethvert Forhold enten er et Ligheds- eller et Forskelsforhold. Denne Paastand kan ikke bevises paa anden Maade end derved, at man i hvert enkelt Tilfælde ved Analyse finder, at de nævnte Forhold ligge til Grund. Det er dog ikke indrømmet fra alle Sider, at enhver Sammenfatten og Forholdssætten er en Sammenligning. Saaledes hævder TH. LIPPS,¹ at der maa skelnes mellem Sammenfatnings- og Sammenligningsdomme: i hine forbindes en Mangfoldighed til en Helhed; i disse sammenlignes mangfoldige Elementer indbyrdes. En Sammenligningsdom have vi, naar det siges, at den ene af to Toner er højere end den anden. En Sammenfatningsdom er f. Eks. „Dette er et Træ“. I denne Dom, siger Lipps, „er det givne Mangfoldige — „dette“ — ved Navnet Træ sammenfattet til en objektivt nødvendig Enhed: denne Benævningsdom indbefatter en Bevidsthed i sig, at naar denne Benævnelse skal gælde, maa jeg tænke hint Mangfoldige som Et“. — Hertil maa for det Første bemærkes, at kun det Forskellige kan kaldes mangfoldigt, og kun det Forskellige kan forbindes til et Hele. Vare

¹ *Grundzüge der Logik*. 1893. p. 93—95.

Elementerne absolut identiske (i Kvalitet, Tid og Sted), vilde de ikke være mangfoldige. Forskelsforholdet er altsaa forudsat. — Dernæst ligger der i selve Benævnelsen en Forudsætning om Lighed mellem det Foreliggende („dette“) og andre Fænomener. Det er denne Lighed, Prædikaterne udtrykker. — Og endeligt maa den givne Mangfoldighed forat kunne faa et fælles Prædikat være skelnet fra andre givne Mangfoldigheder som en Gruppe for sig. Her ligger altsaa atter Forskelsforholdet til Grund. — Brydningen mellem Enhed og Mangfoldighed vil stedse vise sig at være en Brydning mellem Ligheder og Forskelle. I denne Brydning griber stadigt den Interesse eller det Formaal, der leder Tanken, ind. Den medvirker i det enkelte Tilfælde til at bestemme, hvilken Gruppe der dannes, altsaa hvilken Forskel der gøres gældende, og hvilket Synspunkt der kommer til at gælde for den udsondrede Gruppe. Den udsondrede Gruppe svarer til Dommens Subjekt, Synspunktet til dens Prædikat. Istedetfor at sige „Dette er et Træ“, kunde jeg under andre Forhold overfor det samme „dette“ komme til at sige: „Dette er haardt“, eller „Dette er Noget, jeg maa gaa udenom“. Og ligeledes kunde jeg under andre Forhold danne en anden Gruppe, saa at „dette“ blev Træet med den Jord, den voksede i, og med de Fugle, der byggede Rede i det o. s. v. Ved Dommens Subjekt forudsættes stedse en forudgaaende Skelnen, der bestemmes ved de givne Forhold og den raadende Interesse.

Hvis al Tænken er sammenfattende, som saadan forholdsættende, og som saadan igen sammenlignende, maa de specielle Prædikater eller Kategorier være forskellige Arter eller Grader af Lighed og Forskel. Forat finde dem vil det være hensigtsmæssigt at undersøge, hvilke de Ordninger ere, som ere mulige paa Grundlag af Lighed og Forskel, og hvilken Betydning de forskellige mulige Ordninger have for vor Erkendelse.

Vi ordne uvilkaarligt givne Mangfoldigheder efter Ligheder og Forskelle, og dette bliver naturligt det første Skridt i vor Erkendelse. Spørgsmaalet er, hvad en fuldkommen Ordning vilde være, og om en saadan altid er mulig. Her, i Kategorilæren som deskriptiv Erkendelsesteori, have vi kun med de mulige Ordninger at gøre; Spørgsmaalet om Gyldigheden hører under selve Erkendelsesproblemet.

Istedetfor Ordet Ordning vil jeg i det Følgende for Nemheds Skyld bruge Ordet Række, skønt dette Ord i Logiken i Regelen bruges i snevrere Betydning, nemlig om saadanne Ordninger, der gøre Slutning og Beregning mulig. Erkendelsesteorien maa tage Hensyn til andre Muligheder end dem, der gøre Videnskab mulig. Det er ingen Selvfølge, at der overalt, til alle Tider og paa alle Omraader kan dannes Ordninger, som gøre Slutning, og dermed Videnskab, mulig. Vi have ikke Ret til paa Forhaand at fastslaa det Givnes Rationalitet. Det er, som vi ovenfor have set (p. 6—7), ikke sikkert, at Tanken i Dommens klare Form kan udtømme hele Anskuelsesindholdet. Og der er dernæst heller ingen Sikkerhed for, at det i Anskuelserne Givne er udtømmende, ikke til alle Tider fragmentarisk. Der viser sig da Muligheden af Ordninger eller Rækker, ved hvilke Tanken foreløbigt eller for stedse maa stanse, uden at kunne komme videre. Kategorilæren behøver da en Orientering med Hensyn til de i sig selv mulige Forskels- og Lighedsrækker.

Naar jeg prøver at ordne Elementerne (de sknelige Dele eller Beskaffenheder) i en givne Mangfoldighed efter Lighed og Forskel, viser det sig, at Leddene i den Række, der dannes, kunne staa i meget forskelligt Forhold til hverandre. Der er to Forhold, som her blive af Betydning. Der kan muligvis dannes en Række af den Beskaffenhed, at hvilkesomhelst Led kunne skydes ud, og at Ligheds- og Forskelsforholdet dog vedbliver at gælde mellem de tilbageblivende Led. En saadan

Række kaldte MORGAN¹ en transitiv Række; WILLIAM JAMES² kaldte den senere en Række, der gør middelbar Sammenligning mulig. Og der kan muligvis dannes en Række af den Beskaffenhed, at dens Led kunne byttes som, uden at Ligheds- eller Forskelsforholdet derved ændres. En saadan Række kaldte Morgan konvertibel; senere er Ordet symmetrisk blevet almindeligt. I en transitiv Række ABC kan B falde bort, og Forholdet mellem A og C er da det samme som mellem A og B og mellem B og C. I en symmetrisk Række ABC kunne Leddene byttes om, saa at Ordningen BAC eller ACB o. s. v. er mulig, stadigt med samme Forhold mellem Leddene.

Det kunde nu synes, at der kan gives fire Arter af Rækker: symmetriske og transitive, asymmetriske og intransitive, asymmetriske og transitive, symmetriske og intransitive. Det vil dog senere vise sig, at kun de tre første Arter ere mulige.

Vi ville begynde med Rækker, hvor Forskelsforholdet raader i saa høj Grad som muligt, og efterhaanden skride frem til Rækker, hvor Lighedsforholdet bliver afgørende.

1. Der kunde tænkes at raade absolut Forskellighed mellem Elementerne indbyrdes, saa at det kun er en overfor deres indbyrdes Forhold tilfældig Anledning, der har ført til at stille dem sammen. Og Forskelligheden kunde fremdeles tænkes at være lige mellem hvilkesomhelst Elementer, saa at Ordenen er ligegyldig og Mellemlid kunne skydes ud. En saadan kaotisk Forskelsrække vilde være symmetrisk og transitiv. Den kan udtrykkes saaledes (idet Tegnet \wedge udtrykker et aldeles ubestemt Forskelsforhold):

$$A \wedge B \wedge C \wedge D \dots\dots$$

¹ *Cambridge Philosophical Transactions*. IX. (1860). p. 104.

² *Prineiples of Psychology*. II p. 646: The principle of mediate comparison is only one form of a law which holds in many series of homogeneously related terms, the law that skipping intermediary terms leaves relations the same. Smlgn. *ibid.* I p. 490.

Forskellen mellem A og C er den samme som mellem A og B og mellem B og D o. s. v.

Hvor en saadan Række dannes, ere vi ved Grænsen for vor Erkendelse — enten ved dens Begyndelse eller ved dens Slutning. Hvis alt Givet, alt Skelneligt var af den Art, at kun saadanne Rækker kunde dannes, vilde Erkendelsen være umulig. Selvfølgelig maa der være en Anledning til, at vi danne Rækken. Denne kan indeholde, hvad der viser sig for os paa et vist Tidspunkt eller paa et vist Sted, i vor Sansning, i vor Fantasi eller i vore Drømme. Men hvis der ikke viser sig nogen anden Grund til Sammenstillingen end denne, kunne Leddene byttes om imellem hverandre paa hvilket som helst Maader. Det eneste Baand, der for en Stund forbinder dem, har Intet at gøre med deres indbyrdes Forhold.

Umiddelbart givet kan en saadan Række egentligt aldrig være. Kun ved en Mængde indgaaende Sammenligninger kunde man naa til Overbevisning om, at alle Lighedspunkter eller bestemte Forskelsforhold mangle. En Tilnærmelse til en kaotisk Forskelsrække have vi i den blotte Indsamling af Iagttagelser og Kundskaber. At der ikke gives andre bestemte Forhold mellem disse Elementer end netop det, at de ere samlede paa samme Tid eller Sted, kan kun godtgøres ved indgaaende Undersøgelse. Absolut Fornuftløshed kan kun godtgøres ved Brug af Fornuften. Grænsen for Erkendelsen betinger, naar den paavises paa denne Maade, en *docta ignorantia*. Men ikke al *ignorantia* er *docta*.

Gjaldt en kaotisk Forskelsrække for alle Elementer i alle mulige Erfaringer, vilde deraf følge en absolut Pluralisme. I Antagelsen af absolute Atomer, i Kants „Dinge an sich“ og i Herbarts „Realer“ er der Tilnærmelser til en saadan Opfattelse. Men det er kun gennem en Forsken, der gaar ud over det umiddelbart Givne, at Pluralismen kan hævdes. Man kan her ikke beraabe sig paa umiddelbar Erfaring. Naar WILLIAM JAMES paa én Gang vil hævde en radikal Pluralisme og en

radikal Empirisme, falde disse to Tendenser ingenlunde sammen; Pluralismen maa stedse være en rationalistisk Teori. Kun Eftertanken kunde godtgøre et absolut Kaos.

2. Det Kaotiske begynder at forsvinde, naar det er muligt at danne en Række, i hvilken Forskellighederne variere fra Led til Led, saa at Leddene ikke kunne byttes om eller udskydes. Enhver Overgang fra Led til Led har her en forskellig Karakter, uden at der dog gør sig nogen bestemt Retning gældende i Variationerne. En saadan Række kan kaldes en ubestemt varierende Forskelsrække. Den er asymmetrisk og intransitiv og kan udtrykkes saaledes:

$$\begin{array}{cccc} A \wedge & B \wedge & C \wedge & D \dots\dots \\ \mu & \gamma & \alpha & \end{array}$$

Eksempel paa en saadan Række have vi, naar Kronologien mellem forskellige Begivenheder ligger fast, men der ellers aldeles Intet vides om dem, og ingen Udvikling eller Aarsagssammenhæng kan paavises mellem dem, — eller naar Ordningen af Ting og Begivenheder er sket blot efter Graden af den personlige Interesse, vi have for dem, — eller er foretaget efter et mnemoteknisk Skema. Til Forskel fra den kaotiske Række er der her ikke blot et Synspunkt, men et Ordningsprincip, selvom dette — ligesom hint — er uvæsentligt for Elementernes indbyrdes Forhold.

3. Et Skridt videre komme vi, naar Forskellene vel stadigt variere fra Led til Led, men Variationen gaar i en bestemt Retning. Ordningen kan da ske efter forsvindende Lighed og tiltagende Forskel, eller omvendt. En saadan Række er en regelmæssigt varierende Forskelsrække og er, ligesom den foregaaende, asymmetrisk og intransitiv. Den kan udtrykkes saaledes:

$$\begin{array}{cccc} A \wedge & B \wedge & C \wedge & D \dots\dots \\ \alpha & \beta & \gamma & \\ & & & 18 \end{array}$$

Et Eksempel haves i Farverækken: Gult er mere forskelligt fra Rødt, end Orange er, og Forskellen mellem Orange og Gult er en anden end den mellem Rødt og Orange. I al sammenlignende Videnskab (komparativ Biologi, Psykologi og Sociologi) ordnes Fænomenerne i Rækker efter saa væsentlige Ligheder og Forskelle som muligt. Lægger man Vægt paa, at selv efter en saadan Ordning mange Spørgsmaal — især om Forskellighedernes Aarsager — endnu staa uløste, kommer man tilbage til den ubestemt varierende Forskelsrække. Det er Synspunktet, der afgør, hvorledes den enkelte Række karakteriseres.

4. Endnu en asymmetrisk og intransitiv Række er mulig: den identisk varierende Forskelsrække. Her er Forskellen mellem hvilket som helst to Naboled stedse den samme, hvor vi saa ere i Rækken. Af denne Art er Forholdet mellem Tallene i Talrækken, naar denne betragtes som en Række af Ordenstal (Løbenummere), — mellem Begivenheder, der ere adskilte fra hverandre, to og to, ved samme Tidsafstand, — og mellem Beliggenheder, der paa samme Vis ere adskilte ved samme Rumsafstand. En saadan Ordning er mere primitiv end den egentlige Tælling og Maaling.¹ En saadan Række kan udtrykkes paa følgende Maade:

$$\underline{\underline{A}} \wedge \underline{\underline{B}} \wedge \underline{\underline{C}} \wedge \underline{\underline{D}} \dots\dots$$

Rækkerne af anden, tredie og fjerde Art, de asymmetriske intransitive, betegne et Fremskridt i Forhold til den første, den kaotiske Forskelsrække, der var baade symmetrisk og transitiv, derved, at Leddene ligge fast og ere bestemte ved deres Forhold til andre Led.

Et videre Fremskridt gøres, og det et Fremskridt af

¹ HELMHOLTZ og KRONECKER finde, i Tilslutning til tidligere Forskere, det psykologiske Grundlag for Talbegrebet i Ordenstallenes Række. (Festschrift an Zeller 1887. p. 19; 265). Tallet som „Antal“ eller „helt Tal“ er afledet i Forhold hertil.

største Betydning, naar man kan danne en transitiv Række, selvom den vedbliver at være asymmetrisk.

5. En saadan Række er den fremskridende Forskelsrække, i hvilken hvert enkelt Led forholder sig til det foregaaende, som det følgende forholder sig til det selv, — f. Eks. som Helhed til Del, som det Senere til det Tidligere, som Højre til Venstre, som op til ned, som det Større (i Tal, Grad eller Rum) til det Mindre. Da Led kunne skydes ud, er middelbar Sammenligning mulig, og Slutning kan finde Sted. Naar B ligger til højre for A, og C for B, ligger C tilhøjre for A o. s. v. — Denne Række kan udtrykkes saaledes:

$$A < B < C < D \dots$$

Tegnet $<$ betyder da her ikke blot „mindre end“, men betegner ethvert asymmetrisk transitivt Forhold. — Tids- og Stedsforholdet ere her ikke (som ved Rækkerne 2 og 4) blotte ydre Synspunkter eller Ordningsprinciper; det er selve Tids- og Rumsforholdet, der her betragtes.

6. Saasnt en Forskelsrække kan dannes, spiller selvfølgelig Ligheden en Rolle med. Selv ved den kaotiske (1) og den ubestemt varierende (2) Forskelsrække er der ved hver enkelt Gruppering et fælles Synspunkt, skønt det kan skifte, som ved den kaotiske, eller er helt udvortes, som ved den ubestemt varierende. Ved den regelmæssigt varierende (3) og den identisk varierende (4) gør Ligheden sig gældende indenfor selve Rækken, hist mellem Leddene, her mellem deres Forhold. Og ved den fremskridende Forskelsrække (5) træder den endnu mere frem, idet der her gælder samme Forhold mellem hvilket som helst Led i Rækken. Endnu bestemtere fremtræder Lighedsforholdet, naar hvert følgende Led ved Analyse kan findes i det foregaaende, altsaa siges at være „indeholdt“ deri. Saaledes er Forholdet, naar det følgende Led stedse er Prædikat i Forhold til det foregaaende som

Subjekt, eller Følge i Forhold til det foregaaende som Grund. En saadan Række kan kaldes en partiel Identitetsrække og udtrykkes paa følgende Maade:

$$A \longrightarrow B \longrightarrow C \longrightarrow D \dots$$

Pilen betyder „Subjekt til“ eller „Grund til“. I denne Række kunne Leddene ikke byttes om; ti man kan ikke uden videre lade Prædikat og Subjekt, Grund og Følge bytte Plads. Men Led kunne udskydes, saa at Slutning er mulig. Rækken er altsaa, ligesom den foregaaende, asymmetrisk og transitiv.

Da det i Logiken har været almindeligt at opfatte Dommen som en Akt, ved hvilken Subjektet indordnes under Prædikats Omfang som Del under Helhed, kan en Kæde af Domme henføres under den foregaaende Række saavel som under denne. Men naar Undersøgelsen netop angaar Lighed og Forskel, er det af Betydning at fremhæve den partielle Identitetsrækkes Ejendommelighed. Det gælder især, naar man betragter den i Forhold til den sidste Række, vi kunne opstille.

7. Dersom Forskellighederne — i en eller anden Henseende, eller i alle Henseender — helt falde bort ved nærmere Undersøgelse, faa vi en absolut Identitetsrække:

$$A = B = C = D \dots$$

Hvor en saadan Række kan dannes, viser det sig, at de givne Forskelligheder vare forklædte Identiteter. En saadan Række er symmetrisk og transitiv: Leddenes Orden er ligegyldig, og Mellemed kunne skydes ud. Disse Egenskaber har denne Række fælles med sin fuldstændige Modsætning, den kaotiske Forskelsrække. Mellem disse to Grænser bevæger vor Erkendelse sig. De to Grænser have det fælles, at de kun kunne paavises gennem ofte lang Undersøgelse. En absolut Identitetsrække kan kun opstilles, naar man overalt kan sætte et Led istedetfor et hvilket som helst andet, saaledes at der

ingen Forandring sker i den hele Sammenhæng. Dette er træffende udtrykt i LEIBNIZ' Definition af Identitet: „Identiske ere de Ting, der kunne sættes i hinandens Sted uden Brud paa Gyldigheden“. Forskel er tilstede, hvor det Ene ikke overalt kan sættes istedetfor det Andet¹. Det er klart, at om saadan Substitution overalt er mulig, kan — især paa de mere specielle Omraader — være overordentligt vanskeligt at godtgøre, og man vil strengt taget aldrig komme ud over det Hypotetiske — ligesom ved den modsatte Grænse, den kaotiske Forskelsrække.

Den absolute Identitet gælder ofte kun i en enkelt Henseende. Alle ere i den nyere borgerlige Ret „lige for Loven“, saa forskellige de ellers maatte være. Betragtede som „Søskende“ staa alle Børn af samme Ægteskab ens. Overhovedet kan der opstilles en absolut Identitetsrække, naar forskellige Fænomener betragtes som Eksempler paa et og samme Begreb. Det ligger netop i selve Begrebet Eksempel, at det Ene kan stilles istedetfor det Andet i en vis bestemt Henseende, hvor forskellige de end ellers ere. Som Heste betragtede er en gul Hest identisk med en rød, en Norbagger med en normannisk Fragthest o. s. v. Analogier kunne saaledes — i den bestemte Henseende, i hvilken Analogien gælder — betragtes som Identiteter. Det er ved den absolute Identitetsrække ligegyldigt, om vi gaa frem eller tilbage, ligesom ved den kaotiske Forskelsrække. Men ved hin er der desuden Ækvivalens mellem Leddene

¹ Eadem sunt, quorum unum potest substitui alteri salva veritate. Diversa sunt, in quibus substitutio aliquando non succedit. (*Non inelegans specimen demonstrandi in abstractis*. Opera philos. ed. Erdmann. p. 94). — Fra matematisk Side har man defineret Identitet som en Forskel, der er mindre end enhver given Forskel (WEIERSTRASS, citeret hos STUMPF: *Zur Einteilung der Wissenschaften*. Abhandl. der preuss. Akad. der Wiss. 1907. p. 70), og denne Definition, der (naar Udtrykket *salva veritate* betones) egentligt ligger i den Leibniziske) peger ogsaa hen paa, hvor vanskeligt det kan være at paavise Identitet. — Det Samme gælder om SANTERRE's Definition (*La Psychologie du nombre*, Paris 1907. p. 25): A er identisk med B, naar de kun kunne skelnes ved Hjælp af Biforestillinger.

(f. Eks. mellem Grund og Følge, Subjekt og Prædikat, eller mellem Eksemplerne paa et og samme Almenbegreb); her viser sig den fuldstændige Modsætning til den kaotiske Forskelsrække og den betydelige Forskel fra de mellemliggende Rækker.

Da den absolute Identitetsrække, hvor den kan opstilles, betegner Tankearbejdets Fuldendelse, gøres den til Tænkningens Maalestok, og man stiller den nu (siden Leibniz) gerne i Spidsen for de logiske Principer. Den forudsættes egentligt i alle de andre Rækker, idet ethvert Led i disse, hvorledes dets Forhold til de andre Led end er, maa være identisk med sig selv, og idet ethvert Led kan defineres ved sin Plads i Rækken (selvom denne Plads, som i den kaotiske Forskelsrække, stadigt kan skifte og kun gælder momentant).

Hvis alle Rækker kunde omformes og føres tilbage til en eneste absolut Identitetsrække, vilde en absolut Monisme blive Resultatet. Trods den store Vægt, LEIBNIZ lagde paa Individualitet og Forskellighed, saaledes som hans Monadelære viser, var det dog for ham Idealet at føre alle faktiske Sandheder tilbage til identiske Sætninger, og det var efter hans Mening kun den menneskelige Begræsning, der hindrede Gennemførelsen heraf. Man har endog nyligt fundet det oprindelige Motiv til Leibniz' System heri¹. Hos ELEATERNE, PLATON og SPINOZA fremtræder dette Ideal i dogmatisk og systematisk Form. Men selvom alle Fænomener (alt Skelneligt) begrebsmæssigt kunde føres tilbage til at være Led i en absolut Identitetsrække, vilde dog det Spørgsmaal henstaa ubesvaret, hvorfra de Forskelligheder hidrøre, med hvilke Tankearbejdet begynder, og som stille det dets Opgaver, og hvorledes det er at forklare, at Identiteten ikke umiddelbart aabenbarede sig. Det nytter ikke at erklære Forskellighederne for blot „subjektive“ eller „empiriske“ eller „illusoriske“, som

¹ COUTURAT under den interessante Diskussion i *Bulletin de la Société française de Philosophie*. II p. 65—89. — Smlgn. allerede KANT, *Kritik der reinen Vernunft*. 2. Ausg. p. 337.

man har gjort overfor Sans- og Værdikvaliteter. Det Kvalitative og Historiske (Tidslige) vil stede gøre sig gældende paany, saa ofte man end, naar en Identitet er naat, forsøger at kaste Broen af bag efter sig.

Vi maa stadigt arbejde med alle syv Rækker (og med dem, der maaske kunne indføjes mellem dem), idet der stilles os nye Opgaver ved Dannelsen af foreløbige kaotiske Forskelsrækker, som det saa gælder at omsætte til en af de fuldkomnere Rækker. Kun hvis der ikke mere skulde fremstaa nye Elementer (nyt Skelneligt), og hvis der ikke længere var Mulighed for at omsætte de ufuldkomnere Rækker til fuldkomnere Former, vilde der være en Grænse for Arbejdet.

De fremstillede Rækker falde i tre Grupper: 1) symmetriske og transitive (1 og 7), 2) asymmetriske og intransitive (2, 3 og 4), 3) asymmetriske og transitive (5 og 6).

Man kunde spørge, hvorfor en symmetrisk intransitiv Række ikke forekommer. Grunden er, at en Ombytning af Leddene virker som en Udskydning; en Række kan derfor ikke paa én Gang være symmetrisk og intransitiv. Dersom i Rækken ABC A og B skulde kunne ombyttes, idet Forholdet mellem B og A skulde være det samme som mellem A og B, saa maa A staa i samme Forhold til C, som B gør; altsaa Forholdet bliver paa dette Punkt det samme, som hvis B toges ud af Rækken.

Mærkeligt nok have selv fremragende Forskere ikke lagt Mærke til dette. MORGAN¹ anfører, som Eksempler paa konvertible (∴ symmetriske) og intransitive Forhold: „omgaas med“, — „er Fætter til“, — „er i Strid med“ o. s. v. Men fordi A er Uvenner med B og B med C, følger dog ikke, at A er Uvenner med C! — Morgan tænker aabenbart kun paa Forhold mellem to Led — men dér bliver der jo ikke Tale om

¹ *Cambridge Philosophical Transactions*. IX. p. 104.

Udskydning. — B. RUSSELL¹ omtaler ogsaa Muligheden af symmetriske og intransitive Rækker, dog uden Eksempler og uden nærmere Undersøgelse. —

Man har, som tidligere bemærket, især havt Opmærksomheden henvendt paa de sidste tre Rækker, fordi de gøre Slutning mulig. Det er de egentlige rationelle Rækker; det er Muligheden af Udskydning, der betinger Slutning. Og naar man blot holder sig til dem, kunde der være Grund til at lægge Transitiviteten til Grund og indenfor den skelne mellem asymmetriske og symmetriske Forhold. En Række, i hvilken Udskydning er mulig, udgør egentligt en Totalitet, indenfor hvilken hvert enkelt Led har sin bestemte Plads, og i Slutningen ophæve vi da kun den Isolation, hvori de enkelte Led kunne forekomme. Denne Betragtning² har sin Interesse; men paa det Punkt i Kategorilæren, hvor vi nu befinde os, er det Opgaven at orientere os med Hensyn til, hvorledes vi ere stillede med Hensyn til overhovedet at danne faste Forskels- og Lighedsrækker. Vi maa da tage Hensyn til andre Muligheder end dem, der gøre rationel Tænkning mulig. Og det har jo saa vist sig, at der muligvis kan forekomme en Art symmetrisk og transitiv Række, — den kaotiske Forskelsrække, — der netop, forsaavidt den gælder, gør saadan Tænkning umulig.

Undersøgelsen af de mulige Forskels- og Lighedsrækker danner Indledningen til de mere specielle Kategorier. Dersom det er rigtigt, at al Tænken er en Sammenfatten, al Sammenfatten en Forholdssætten, og al Forholdssætten en Sammenligning, saa ville alle specielle Kategorier udtrykke Ligheds-

¹ *On the notion of order.* (Mind 1901). p. 32.

² ROYCE fremførte den (i Tilslutning til Kempe) i sit Foredrag paa Kongressen i St. Louis 1904. (Congress of Arts and Science. 1904. I.) p. 164 f.

eller Forskelsforhold. Det ligger ikke i denne Afhandlings Hensigt at give en udførlig og i det Enkelte begrundet Fremstilling af alle Kategorier. Jeg maa begrænse mig til en foreløbig Meddelelse om de Resultater, jeg er kommen til.

De specielle Kategorier forekom allerede som Eksempler ved de forskellige Rækker. Men nu skulle de ordnes efter deres indbyrdes Forhold, og dette kan ske saaledes, at der gaas frem fra de simple og mere omfattende til de indholdsrigere og mindre omfattende. Der er her, som allerede bemærket (p. 8), et omvendt Forhold mellem Indhold og Omfang, som giver Anledning til store Problemer.

Kategorierne kunne inddeles i formale, reale og ideale.

a. De formale Kategorier gælde, hvad enten det Givne opfattes som virkeligt eller ikke, — altsaa hvad enten den Anskuen, Eftertanken er rettet imod, er Sansning, Erindring eller Fantasi. De angive Formen for alt Tankearbejde, af hvad Art saa Indholdet er.

Psykologisk set staar her Forskellen først, ti den første Betingelse for, at Noget kan være givet, er, at det kan skelnes. Det Givne er det Skelnelige. Men logisk begynde vi mest hensigtsmæssigt med det Grundprædikat, der paa én Gang udtrykker Tankens Højdepunkt og dens Maalestok, Begrebet Identitet. Psykologisk er Identiteten en Følge af Forskellens Ophævelse; logisk er Forskellen en Hæmning af Identiteten, tilsidst en paa-tvungen Grænse: forskellige ere de Elementer, der ikke kunne sættes i stedetfor hinanden. Anlægge vi nu det logiske Synspunkt og stille Identiteten (A og A) først, optræder i Modsætning til den Kvaliteten, dels med Kvalitetslighed (A_1 og A_2), dels med Kvalitetsforskel (A og B). Kvalitetsforskellen kulminerer i Negationen (A og non A).

Hvor Tanken stanser ved Kvaliteter, begynder der et Arbejde paa at reducere og omskrive disse saaledes, at der ikke blot kan dannes Rækker som 1—4, men ogsaa Rækker

som 5—7. Kun derved blive Slutning og Beregning mulige. Hovedmidlet til at gøre Kvalitetsrækker transitive er Analogien. Man søger transitive Rækker, til hvilke Kvalitetsrækkerne, der og for sig ere intransitive (forsaavidt de ikke ere kaotiske Forskelsrækker), kunne henføres saaledes, at der til enhver kvalitativ Overgang i den ene Række svarer en Overgang i den transitive Række, altsaa en rationel Overgang, og man prøver da at drage Slutninger fra denne Række til hin. Lykkes dette, faar man en eksakt Videnskab. Lykkes det ikke, saa er Analogi dog den eneste Maade, paa hvilken vi kunne udvikle Formodninger og Anelser, der føre ud over det Givne. Analogien er den begyndende Tankes første Middel og den afsluttende Tankes sidste Søger.

Saadanne Rækker, der kunne lægges til Grund ved hine Analogislutninger, ere Tidens, Tallets, Gradens og Stedets. Ogsaa disse Rækker ere fra først af kvalitative. Der er en Tidskvalitet, en Talkvalitet, en Grads- og en Steds-kvalitet, som gøre sig gældende ved de mest primitive og umiddelbare Erfaringer om Tid, Tal, Grad og Sted. Men det er muligt at udrense eller reducere disse Kvaliteter saaledes, at der kan dannes asymmetriske eller symmetriske transitive Rækker af dem hver for sig, og det er dette, der gør, at de kunne benyttes som Typer eller Skemaer ved Studiet af andre Kvaliteter og ad Analogiens Vej lægges til Grund ved disses Tydning.

Selvom nu alle Kvalitetsforskelle kunde tydes som Forskelle i Tid, Tal, Grad og Sted, vilde de dog derfor ikke forsvinde. De „ophæves“ ikke derved, som man fra meget modsatte Standpunkter (snart materialistisk, snart idealistisk) har ment. I sin Arbejdsiver forveksler man ofte Tankemidler og Tanke-resultater. Al videnskabelig Dogmatisme har sin Grund heri.

Forsaavidt hin Reduktion gennem streng Analogislutning kan gennemføres, er Vejen banet for den sidste formale Kategori: Rationaliteten, Forholdet mellem Grund og

Følge. Den logiske Nødvendighed (og al Nødvendighed er egentligt logisk) kan da træde i Kraft gennem Anvendelse

af Rækkerne 5—7 ($A \underset{=}{\overset{<}{\rightarrow}} B \underset{=}{\overset{<}{\rightarrow}} C \dots$).

Det Givne (de sknelige Dele eller Egenskaber) kunde i og for sig tænkes at være saaledes beskaffent, at Række-dannelser af disse Arter ikke vare mulige. Det er en af de vigtigste Kendsgæringer i vor Erfaring, at det er muligt at danne og anvende saadanne Rækker.

b. En Forskel er der, som ikke kan ophæves, selvom alle andre Kvaliteter kunde omsættes til Identiteter: Tidsforskellen. Man kunde tænke sig Kvaliteterne som evige Typer, der stode i absolut Identitetsforhold til hverandre: $A = B = C \dots$. Saaledes tænkte SPINOZA sig Forholdet mellem Tilværelsens uendeligt mange Grundegenskaber eller „Attributer“, af hvilke kun to, Aand og Materie, vare tilgængelige i vor Erfaring. Tilværelsen var altsaa udtrykt i uendeligt mange Former, der indbyrdes vare logisk ækvivalente. Der var et evigt Identitetsforhold mellem dem. Det var en stille Verden; Tidsforholdet gjaldt ikke. Men i Erfaringernes Verden er der en evig Bølgegang; enhver Intuition giver kun et Øjebliksbillede, og Øjeblikkene skifte.

Modsætningen mellem Rationaliteten og Tiden er den sidste store Modsætning i vor Erkendelse: hist det evige System af Grunde og Følger; her det bølgende Hav med stadig Skiften. Spinoza valgte det første Synspunkt, og for ham blev Tiden da tilsidst en Illusion. HUME valgte det andet Synspunkt, og for ham blev Tilværelsens Rationalitet derfor en Illusion.

Denne Modsætning behersker endnu Problemstillingen og nødvendiggør Forskellen mellem formale og reale Kategorier, idet det særligt maa undersøges, om der gives Tanke-

former, som kunne anvendes paa det i Tiden fremtrædende Skelnelige.

Ligesom Kvalitetsrækker ved Analogiens Hjælp kunde tydes, saa at derved rationelle (transitive) Rækker bleve mulige, saaledes er det ogsaa Analogi der muliggør en rationel Opfattelse af Begivenheder i Tiden i deres indbyrdes Forhold. Maaske den betydningsfuldeste, men tillige den mindst paaagtede Side ved KANT's Aarsagsteori er det, at han opfatter Kausalitetens Begreb som beroende paa en Analogi mellem Grund og Følge paa den ene Side, Begivenheder i Tiden paa den anden Side. Naar vi fra en Begivenheds Indtræden slutte, at en anden Begivenhed vil indtræde, og Slutningen bekræftes, sige vi, at der er et Aarsagsforhold tilstede — enten mellem selve disse Begivenheder eller mellem dem begge tilsammen og andre Begivenheder. Der er da her et Forhold mellem Begivenheder, der er analogt med det, der i vor Tanke er mellem Forudsætning og Slutsætning. Ligesom Kvaliteter kunne rationaliseres ved Hjælp af Begreberne Tid, Tal, Grad og Sted, saaledes er det her den uvilkaarlige Forventning, der rationaliseres ved Hjælp af Tidsrækkens Analogi med en Række, hvis Led forholde sig som Grund og Følge. Hvad Kant ikke saa, var, at Analogiens Berettigelse stedse maa være hypotetisk. Men han har ved hvad han kalder „Erfaringens Analogier“ anvist den eneste Vej, der fører ud over Modsætningen mellem Spinozas Rationalisme og Hume's Empirisme. Al Slutning fra Fortid til Fremtid beror paa Analogi og har en hypotetisk Karakter, men en saadan Hypotese er nødvendig, hvis Begivenhederne skulle forstaas.

Fra først af staa de Begivenheder, der opfattes som Aarsag og Virkning, ofte som helt forskellige, adskilte i Tid og af uensartet Beskaffenhed. Men jo flere Mellemlid der kan paavises indenfor Aarsagsrækken baade i Tid og i Kvalitet, — jo mere kontinuerlig Aarsagsrækken bliver, des mere nærmer den sig til den fuldkomneste Række, som kan dannes, den absolute

Identitetsrække. Kun Tilnærmelse er dog her mulig, da Tidsforskellen — ligesaa lidt som Kvalitetsforskellighederne — ikke lader sig eliminere.

Naar vi ved Aarsagsrækker tage særligt Hensyn til Retningerne og til Muligheden af, at forskellige Aarsagsrækker kunne mødes og samvirke, komme vi til Totalitetens Kategori. Det er kun ved en Abstraktion, man kan tale om Kausalitet uden Hensyn til Retning eller Tendens. Og i Forholdet mellem de forskellige Aarsagsrækkers Retninger ligger allerede Muligheden eller Umuligheden af et fælles Resultat. Helheden er — naar den overhovedet er mulig — egentligt allerede tilstede i Retningsforholdene, saa at den aldrig er blot Resultat. Der gør sig her et Forhold gældende, som hverken den teleologiske eller den mekaniske Naturopfattelse forklarer. Den mekaniske Naturopfattelse betragter Helhederne blot som Produkter; den begynder med Elementerne alene som givne, og det staar da som et Tilfælde, om deres Virkeretninger mødes, og om de mødes i Strid eller i Samvirken. Den teleologiske Naturopfattelse gaar ogsaa ud fra et rent udvortes Forhold mellem Elementer og Totaliteter, og mener derfor kun at kunne forklare Helheders Tilblivelse ved at antage Formaalstanker som ledende Elementerne i bestemte Retninger. Teleologien bygger paa Analogien med menneskelige Planer og Formaal; den ser ikke, at den Proces, ved hvilken menneskelige Planer og Formaal blive til, selv er et Eksempel paa en Helhedsdannelse, saaledes at Problemet kommer igen her. Totalitetens Kategori træder i Modsætning til begge Synspunkter og indeholder en Opfordring til at følge Retningernes indbyrdes Forhold saa langt tilbage som muligt. — Ordet Retning tages her, som det ses af det Foregaaende, i videste Betydning og kan ogsaa bruges paa det aandelige Omraade, hvor det især bliver af Betydning for Opfattelsen af Villien. Begrebet Villie har sit psykologiske Grundlag i den Kendsgerning, at alle vore Fornemmelser, Følelser og Forestillinger

stedse bevæge sig i en vis Retning, mod et Maal, hvad enten Maalet er Genstand for Bevidsthed eller ikke. Retningen er det historiske Element i Sjælelivet — ligesom i Naturlivet¹.

Ligesom det, der fra et Synspunkt staar som Aarsag, fra et andet Synspunkt staar som Virkning, og omvendt, saaledes vil enhver Helhed igen være Del af en mere omfattende Helhed, og enhver af dens Dele kan betragtes som en lille Helhed. Overfor andre Helheder, der ikke omfatte den, staar den enkelte Helhed som Individualitet. — Stjernesystemer, Sol-systemer, Kloder, Organismer, Celler, Atomer, Elektroner staa som Eksempler paa Totaliteter; ligesaa Menneskesamfund, Personligheder og Bevidsthedsytringer.

V betragte her Totaliteten blot som Tankemiddel. Hvorvidt dette Begreb kan anvendes overalt, er et Spørgsmaal, der hører under de speciellere Problemer. Nogle af Tankens og Livets største Spørgsmaal opstaa ved, at ikke alle Retninger mødes, eller mødes paa saadan Vis, at Helhedsdannelse bliver mulig, — og endvidere derved, at forskellige Helheder indbyrdes komme i disharmonisk Forhold. —

Ved Forholdet mellem Kausalitet og Totalitet er den tredie reale Kategori, Udviklingsbegrebet, given. Den angiver dels de Hovedformer, i hvilke Aarsagsrækkerne kunne forenes, — de forskellige Processer, der kunne føre til Totalitet, — dels de mindre Helhedsdannelse eller Differentieringer, der kunne finde Sted indenfor en og samme Helhed.

Erkendelsens højeste og sidste Opgave er at finde Udvikling, — at skrive det Givnes (om man vil: Tilværelsens) Historie. Alle abstrakte Synspunkter og alle Metoder tjene denne sidste Opgave. Abstraktion er kun berettiget som Middel til nøjagtigere Forstaaelse af det Konkrete. Men her er det saa, at det omvendte Forhold mellem Kategoriers Ind-

¹ Smlgn. min Afhandling *Begrebet Villie* i Tidsskriftet „Psyche“. I p. 6—10, saavel som Afhandlingen *Om Vitalisme* i „Mindre Arbejder“. I p. 49.

hold og Omfang gør de store Vanskeligheder. De mest konkrete Kategorier — Totalitet og Udvikling — have det mindste Omfang. Det er lettere at paavise Elementers, elementære Kræfters og universelle Loves Bestaaen end Totaliteters og Individualiteters Opstaaen. Og i Erfaringen have de abstrakte Kategorier en mere omfattende Anvendelse end de konkrete. Det Problem, der her rejser sig fra det menneskelige Synspunkt, kommer dog først ret frem, naar vi gaa over til den tredie og sidste Gruppe af Kategorier.

c. En Helheds Bestaaen og en Udviklings Mulighed forudsætter visse bestemte Betingelser. Stille vi os nu paa en given Helheds Standpunkt, bliver det en Tankeopgave at afgøre, hvorvidt de foreliggende Betingelser begunstige dens Bestaaen og Udvikling eller ikke. En saadan Undersøgelse er en Vurdering, der har sit Ideal eller sin Maalestok i Begrebet om Helheden og dens Betingelser. Denne Undersøgelse er forskellig fra den, der blot fører til at paavise Aarsagsforhold og Udviklingsrækker. Derfor kunne de Grundbegreber, der her finde Anvendelse, kaldes de ideale Kategorier. De betragte en vis Helhed som Formaal og pege paa det Spørgsmaal, om dette Formaals Opnaaelse er sikret.

Ogsaa her har Tanken sit Grundlag i umiddelbare Kvaliteter. Biologisk og psykologisk kunne Lyst- og Ulystfølelser betragtes som Symptomer paa en Individualitets Forhold til dens Livsbetingelser. I den Trang og Drift, der er nøje knyttet til disse Følelser, dels som Forudsætning, dels som Virkning, har Vurderingen af Livsbetingelserne sit Udspring. Værdi har det, der fyldestgør Trang eller Drift hos en levende Helhed paa et vist Udviklingstrin. Der stilles da bestemte Fordringer, alt efter Helhedens Natur og Trin, og Forholdene bedømmes efter, om disse Fordringer tilfredsstilles. Værdikategorierne kunne derfor kaldes ideale Kategorier, og omvendt føre alle ideale Kategorier tilbage til Værdikategorier.

Tænkningen søger at rationalisere Værdikvaliteterne ligesom alle andre Kategorier, og dette sker netop ved at betragte dem som Udtryk for Forholdet mellem en Helhed og dens Udviklingsbetingelser. Ikke blot ved rent elementære Værdier, som de, der ere knyttede til en enkelt Organismes Bestaaen, men ogsaa ved ideelle Værdier — intellektuelle, æstetiske, etiske og religiøse Værdier — kan dette Synspunkt anlægges. Overalt gælder det om en Helheds Skæbne. Nærmest ligger det i denne Sammenhæng at tage de intellektuelle Værdier som Eksempel. Det gælder her at opbygge en Tankens Verden, at give Tænkningen saa rigt et Indhold og saa inderlig en Sammenhæng indenfor dette Indhold som muligt. Det kommer da an paa, om dette Maal kan naas, — om det Givne viser sig at være af den Natur, at Tanken kan ordne det efter sit Behov. Fra dette Synspunkt ere Begreber som sand og usand, forstaaelig og uforstaaelig, Kaos og Rationalitet Værdikategorier, og baade Erkendelsespsykologien og Erkendelsesteorien, ja hver enkelt Videnskab paa sit Omraade kan siges at hvile paa en Værdikategori som sin Forudsætning. Det bliver da et speciellere Spørgsmaal, hvorledes de intellektuelle Værdier hænge sammen med andre Værdier¹.

Værdikvaliteterne kunne komme i Modsætning til hverandre, fordi Helhed kan staa mod Helhed, og indenfor en og samme Helhed Del staa mod Del. Det Arbejde, her er at gøre, er da at finde en Grundværdi, som anerkendes, og som bestemmer de andre Værdiers indbyrdes Forhold, idet de alle bestemmes ved Forholdet til den. Hvis der optræde flere Grundværdier imod hverandre, skærpes Problemet. Men dette fører ud over den rene Kategorilære. Og det Samme gælder Spørgsmaalet om Værdikategoriernes Betydning ud over vor menneskelige Erfaring. Vi føle i vore Værdikvaliteter Tilværelsens Puls, som den banker indenfor de Helheder, vi selv udgøre eller ere Dele af; men have vi Ret til deraf at slutte til et Hjerte,

¹ Se herom min *Etik.* Kap. 28.

der banker i hele Tilværelsen? Kun ad de dristigste Analogiers Vej kunne vore mest indholdsrige og derfor mest individuelle Kategorier udvides til at gælde for de uoverskuelige Horisonter, der vise sig for os ved vor Erfarings Grænser. Om Berettigelsen af saadanne Analogier staar den store Kamp mellem Livsanskuelserne. Men forsaavidt denne Kamp skal føres med Tankens Vaaben, maa den benytte de Tankemidler, Kategorilæren (den her fremstillede eller en fuldkomnere) angiver.
